

КОНТРАСТИВНИЙ ТА ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті розглянуто суперечні думки з приводу формулювання терміна для визначення розділу мовознавства, який вивчає дві й більше мов з точки зору їх порівняння і зіставлення, визначено загальні завдання й мету зіставного і контрастивного мовознавства.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, контрастивна лінгвістика, зіставна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика, лінгводидактика.

В статье рассматриваются спорные мнения по поводу формулировки термина для определения раздела языкознания, который изучает два и более языков с точки зрения их сравнения и сопоставления, определяются общие задачи и цели сопоставительного и контрастивного языкознания.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, контрастивная лингвистика, сопоставительная лингвистика, конфронтативная лингвистика, лингводидактика.

The article discusses the controversial opinions about the wording of the term to determine the partition of linguistics which studies two or more languages in terms of their comparisons and contrasts, the common objectives and goals of the comparative and contrastive linguistics are defined.

Key words: comparative-historical linguistics, contrastive linguistics, comparative linguistics, confrontive linguistics, linguodidactics.

У сучасній лінгвістичній науці існує багато термінів для визначення розділу мовознавства, який вивчає дві й більше мов з точки зору їх порівняння і зіставлення. Але залежно від мети й об'єкта розрізняють такі галузі мовознавства, що використовують порівняння: порівняльно-історична лінгвістика, що вивчає генетичну спільність мов у їх розвитку; ареальна лінгвістика, яка розглядає вторинну спорідненість мов, мовні союзи, спільність мовних явищ незалежно від ступеня їх генетичної спільності; зіставна та контрастивна лінгвістика, які вивчають схожість і розбіжності між мовами, незалежно від ступеня їх генетичної близькості та ін. Така різноманітність зумовлена цілями, принципами і критеріями, які лежать в основі виділення тієї чи іншої галузі лінгвістики, що займаються порівнянням і зіставленням мов.

Контрастивна лінгвістика як наука сформувалася в середині ХХ століття в англомовних країнах. Початком контрастивних досліджень слід визнати вихід книги Р. Ладо «Linguistic across cultures» та роботи Ш. Баллі, який обґрунтовував необхідність викладання німецької мови у франкомовній аудиторії. Е. Сулейменова у посібнику про основи контрастивної лінгвістики підкреслює, що контрастивна лінгвістика встановлює подібності та відмінності мов, які зіставляються і, зважаючи

на це, займається пошуком найбільш ефективних шляхів вивчення однієї (або декількох) мов. На думку автора, об'єктом контрастивного аналізу можуть стати будь-які мовні явища, що відповідають завданням прикладного характеру.

Будь-які граматики досліджуваної другої мови та й багато перших граматик рідної мови писалися на тлі порівняння, свідомого чи несвідомого, з іншою мовою – рідною в першому випадку або більш престижною мовою культури – у другому. Дослідники вважають, що Європейські граматики епохи Відродження – перші граматики сучасних мов – писалися фактично у зіставленні з граmaticами грецької або латинської мови. На наш погляд, сучасний лінгвіст, що описує будь-яку іноземну мову чи діалект, тримає у своїй свідомості звичну схему рідної чи якоїсь іншої мови, з якою він мимоволі порівнює факти досліджуваної їм нової мови, пропускаючи їх через звичну мережу понять. Зіставна лінгвістика виросла з необхідності опису мов та їх викладання. Тому сучасна наука, контрастивна лінгвістика, являє собою сублимацію, теоретичне узагальнення давньої людської практики в області опису мови.

І. Сенова, розглядаючи питання про взаємодносини таких розділів мовознавства, як зіставне мовознавство і контрастивна лінгвістика з точки

зору цілей, завдань, методик і загальних принципів дослідження, зазначає, що «на відміну від власне порівняльної лінгвістики, предмет контрастивної лінгвістики визначається лінгводидактичною спрямованістю такого порівняння мов, яке допоможе визначити і описати такі відмінності у мовах, які допоможуть кращому засвоєнню другої (іноземної) мови, пояснюють випадки невідповідності в граматичних й понятійних системах мов» [4, с. 73].

Деякі лінгвісти вважають, що в контрастивних дослідженнях застосовується порівняльний метод, сутність якого полягає в «дослідженні та описі мови через системне порівняння з іншою мовою з метою прояснення її специфічності» [8, с. 481].

В. Касевич в праці «Фонологічні проблеми загального та східного мовознавства» пише: «Порівняння, зіставлення лежить в основі як типології, так і порівняльно-історичного мовознавства, й ареальної лінгвістики. Що можна вважати відмінними рисами саме порівняльного мовознавства? Можливо, як видається два рішення. Одне – вважати «порівняльне мовознавство» загальним позначенням для згаданих і, можливо, яких-небудь ще галузей лінгвістики. Інше полягає в тому, щоб навпаки звизити це поняття, ототожнити його з контрастивної лінгвістикою. У контрастивній лінгвістиці повинні поєднуватися і власне лінгвістичний, переважно типологічний метод дослідження, і психолінгвістичний, і соціолінгвістичний» [5, с. 19].

На думку В. Гака, порівняльна, зіставна, конфронтативна й контрастивна лінгвістика – різні терміни. Контрастивна лінгвістика постає як уже сформована наука зі своїм об'єктом, цілями та методами аналізу. «Про розвиток та цінності контрастивно-лінгвістичного напрямку в мовознавстві свідчить вихід у світ усе більшої кількості різноманітних праць, загальнотеоретичних описів контрастивної лінгвістики, порівняльного опису пар мов, що охоплюють різні рівні мови – від фонології до стилістики та теорії тексту, розширення сфери порівняльного аналізу: якщо на перших порах контрастивний аналіз займався в основному фактами мовної системи, то тепер він все більше звертається до тексту, до мовних актів, до реалізації, слідуючи загальному напрямку у розвитку сучасної лінгвістики» [2, с. 16].

У словнику лінгвістичних термінів В. Ярцевої назви «зіставна лінгвістика», «порівняльна лінгвістика» і «конфронтаційна лінгвістика» наводяться як варіанти терміна «контрастивна лінгвістика» [8]. Деякі автори, звужуючи поняття контрастивної лінгвістики, протиставляють її конфронтативній.

Така точка зору представлена Г. Хельбігом у праці «Мовознавство – порівняння – викладання іноземних мов» [10]. Лінгвіст вважає, що конфронтативна (цей термін відповідає українському «зіставна») лінгвістика має більш теоретичну орієнтацію та займається як подібностями, так і

відмінностями між мовами, тоді як контрастивна лінгвістика має більш практичну спрямованість і досліджує переважно відмінності між мовами. Звичайно, при практичному використанні даних контрастивної лінгвістики, зокрема у викладанні мов, необхідно робити більший наголос на відмінностях, ніж на схожості, але при зіставленні мов неминуче відзначаються як подібності, так і відмінності, і ніякого принципового розходження тут немає. У порівняльних дослідженнях важливо відзначати й ізоморфізм алломорфних фактів. Отже, проводити різницю між «конфронтативним» і «контрастивним» мовознавством немає підстав, обидва підходи користуються одними і тими ж методами дослідження і вся справа тут полягає в тому, що враховується в першу чергу при використанні його результатів.

Попри те, багато проблем власне контрастивної лексикології розглядалися в межах суміжних дисциплін. Ідеться насамперед про гіпотезу мовного детермінізму Сепіра-Уорфа, основна ідея якої полягає в тому, що мови структурують реальний світ. Вона і дала стимул для контрастивних досліджень лексики. Перші контрастивні дослідження лексики присвячені назвам кольорів і термінам спорідненості [6, с. 303].

Контрастивна лексикологія розвивалась також у сфері теорії перекладу і двомовної лексикографії. Перекладні словники є реальними зіставленнями лексики двох мов, однак їхні результати не можуть претендувати на повний контрастивний аналіз, оскільки вони описують окремі слова, а зв'язки між словами розкриваються недостатньо, тобто вони не спроможні реалізувати системний підхід до вивчення зіставлених лексико-семантичних систем.

Для зіставної лексикології залежно від поставлених конкретних завдань можливі два шляхи дослідження – односторонній і двосторонній (багатосторонній). Односторонній підхід використовується у лінгводидактиці. Для теорії зіставної лексикології продуктивнішим і об'єктивнішим є двосторонній підхід, тобто підхід від третього члена порівняння [9, с. 617].

Аналіз праць відомих учених з проблеми контрастивного та зіставного аспектів досліджень різних мов приводить до висновку про те, що в основі виділення розділу мовознавства, який вивчає дві або більше мов, лежить принцип синхронії – діахронії. А. Абдікахаров порівняльно-зіставні дослідження ділить на дві групи залежно від цілей і завдань: історичне генеалогічне вивчення (діахронія) і типологічне, порівняльне вивчення (синхронія) мов. Він також підкреслює необхідність розмежування термінів «типологічне мовознавство», який вказує на порівняльне вивчення типології двох або декількох мов з метою виявлення як певних подібностей, так і певних відмінностей, і «порівняно-історичне мовознавство», прийнятне для порівняльно-діахронічних (історичних, генетичних, еволюційних)

досліджень. У висновку він посилається на думки Дж. Буранова, В. Рождественського, А. Бекбалаєва та ін. Науковець вважає, що порівняльний (порівняльно-історичний) напрям мовознавства має давню традицію; його теорія, об'єкт і методика досить повно були обґрунтовані його основоположниками – Ф. Боппом, Р. Раском, Я. Гриммом і А. Востоковим – уже в XIX столітті. Цей напрям у мовознавстві вивчає мови у діячності (переважно індоевропейські) з точки зору їхнього генетичного походження; при цьому вивчаються мови споріднені, а точніше близькоспоріднені. Порівняльний (зіставно-типологічний) напрям у мовознавстві більш молодий, який налічує всього близько чотирьох десятків років. Його теорія, об'єкт і методика аналізу обґрунтовані у радянському мовознавстві такими відомими вченими, як В. Гак, В. Ярцева і В. Аракін. Цей напрям у мовознавстві вивчає мови переважно в синхронії, які є неспорідненими або перебувають у віддаленому спорідненні.

Таким чином, порівняльно-історичне мовознавство вивчає праформи, прамовні схеми, процеси розвитку споріднених мов, тобто мови порівнюються в плані діячності. Зіставна лінгвістика займається вивченням декількох мов у синхронно-порівняльному плані, у ході якого виявляються випадки повного, часткового збігу або розбіжності різних мовних рівнів. У порівняльному дослідженні застосовуються семасіологічний і ономасіологічний підходи. Семасіологічний підхід визначається характером значень (функцій), які виражаються мовними елементами, тобто направлених від «форми до значення». Ономасіологічний підхід до аналізу мовних одиниць сприяє виявленню таких слів у двох мовах, які використовуються при позначенні одного й того ж об'єкта, визначенню специфіки кожної мови, яка зіставляється.

Загальні завдання зіставного й контрастивного мовознавства можуть бути сформульовані таким чином:

- визначення особливостей кожної мови, що зіставляється, які можуть бути непомітними при одному лише «внутрішньому» вивченні мови;
- виявлення подібності й розбіжності у використанні мовних засобів різними мовами;
- зв'язок із різними видами прикладного мовознавства, насамперед з викладанням іноземної мови, що дозволяє передбачати й долати небажану інтерференцію, а також викладання теорії перекладу, для якої зіставне й контрастивне мовознавство дає надійну лінгвістичну базу;
- надання матеріалу для типології й виявлення універсалій.

Серед методистів, теоретиків лінгвопедагогіки немає єдиної думки про роль контрастивного аналізу при навчанні нерідної мови. Одні вважають, що він незамінний при викладанні мови, дає можливість передбачити зони перешкод при інтерференції, усвідомлено опановувати мову. Інші припускають, що його роль у лінгвопедагогіці

перебільшена. Так, припускається, що у процесі навчання мови створюється інтермова, апроксимативна система, яка вбирає в себе елементи рідної мови, але також і раніше засвоєні елементи мови, яка вивчається. При цьому основна інтерференція може йти від попередніх етапів досліджуваної мови, а не від вихідної мови. Доказом цього є те, що учні з різними рідними мовами нерідко роблять в одній і тій же другій мові подібні помилки.

Досить ефективною у порівняльних дослідженнях є мікролінгвістична методика, яка ґрунтується на компонентному аналізі. Фактично, при зіставленні доводиться порівнювати не окремі фонемні, слова чи граматичні форми, але й компоненти цих одиниць. При мікролінгвістичній методиці дослідження йде у глибоких мовних формах, завдяки чому виявляються характерні особливості мов у цілому. Приклад застосування такої методики до аналізу граматичних форм надає Джеймс Кетфорд. Науковець показує її розповсюдженість на одиниці різних рівнів мови. Дійсно, простий перелік фонем у двох порівнюваних мовах недостатній. Важливо зіставити їх за розпізнавальними ознаками, і в такому випадку виявляється переважне використання тих чи інших ознак у тій чи іншій мові.

У теорії контрастивних досліджень обговорюється питання, яке з цих двох напрямків – семасіологічний або ономасіологічний – є найбільш «цінним», «істинно порівняльним». На наш погляд, подібне питання позбавлено наукового сенсу. Кожна мова будується на співвідношенні форм і змісту (значень). І порівняльні дослідження однаково важливо проводити і в тому, і в іншому напрямку. Наприклад, лінгвіст Л. Жаналіна вважає, що контрастивний аналіз являє собою двоетапну семасіолого-ономасіологічну процедуру порівняння двох мов, де ономасіологічний аналіз переходить у сферу наукового опису і простежує не рух від об'єктивного світу до мови, а визначення того, які форми надає друга мова для значень, які виявляються шляхом вивчення знаків першої мови. Слід зазначити, що більшість дослідників указують на те, що неможливе розмежування підходів, які перебувають у відносинах додатковості.

Зробивши певний аналіз наукових робіт, слід вважати, що об'єктом контрастивних досліджень є пара мов. При цьому ні генетичні або ареальні зв'язки, ні типологічна близькість або віддаленість цих мов не відіграють роль як вибір передумов для їх порівняння. Предметом контрастування можуть виступати відмінності або відповідності порівнюваних мов. Такого роду відмінності та відповідності існують на всіх рівнях мови. У рамках контрастивної лінгвістики можна порівнювати фонетичні та фонологічні, лексичні та фразеологічні, морфологічні, синтаксичні системи двох мов. Результати таких досліджень корисні при вивченні іноземних мов. Але в основі контрастивних досліджень лежить двоєке

співвідношення плану вираження та змісту (форми та змісту) порівнюваних мов.

Контрастивна лінгвістика переслідує мету: виявити відмінності і спільні риси у порівнюваних мовах. У цьому плані вона близька до типологічно-порівняльного мовознавства. Особливу увагу контрастивна лінгвістика звертає на несхожі риси мов. Контрастивні дослідження переслідують не тільки теоретичні, а й практичні цілі. Так, теоретико-практичною метою контрастивного вивчення двох мов є, як відзначають багато дослідників, складання граматики, зміст якої представляє опис суми відмінностей між граматикою рідної мови і граматикою мови, що вивчається. Таким чином, контрастивна граматика є своєрідною диференціальною граматикою. Але це не означає, що граматичні сектори, які збігаються у двох мовах, не повинні вивчатися. Такий підхід неминуче призвів би до неправильної точки зору з приводу мови, що вивчається.

Результати порівняння двох мов необхідні для передбачення труднощів і помилок, що виникають у процесі вивчення нерідної мови.

Сучасні дослідження контрастивної лінгвістики характеризуються не тільки різноманітністю думок щодо цілей і спрямування, а й різноманітністю методик. Велика кількість наукових робіт направлена на дослідження трансформаційної граматики, ідей про глибинні й поверхневі структури. Значення глибинних структур особливо істотне в порівняльних дослідженнях ономаціологічного напрямку. Відмінкова граматика також знайшла своє місце у контрастивних й зіставних дослідженнях. Вона фактично являє собою в цьому випадку відгалуження трансформаційної граматики з її глибинними і поверхневими структурами. Доволі ефективною в порівняльних дослідженнях є мікролінгвістична методика, яка ґрунтується на компонентному аналізі. Фактично при зіставленні доводиться порівнювати не окремі фонемні, слова чи граматичні форми, а, насамперед, компоненти цих одиниць. При мікролінгвістичній методиці дослідження йде у глибоких мовних форм, завдяки чому виявляються характерні особливості мов у цілому.

Важливу роль у порівняльних дослідженнях відіграє контекстуально-функціональний аналіз. Він має два аспекти: якісний і кількісний. При якісному контекстуальному аналізі відзначаються розбіжності у використанні тих чи інших форм і структур у двох мовах. Однак сам по собі якісний аналіз не може бути визнаний достатнім: завданням контрастивного аналізу є виведення мовних тенденцій, а це неможливо без певних кількісних даних.

Якісний аспект контекстуальних порівняльних досліджень може стосуватися різних явищ структури тексту. Найчастіше його об'єктом стають формальні компоненти тексту. Але більший інтерес представляють зіставні дослідження, що стосуються відбору мовних засобів при вираженні подібного змісту, які розглядають таку проблематику, як, наприклад, використання слів різних частин мови у тексті, використання різних способів вираження діатези (пасив стан дієслова тощо), використання різних комунікативних форм висловлювання (питальні, спонукальні пропозиції), закономірності займенникової репрезентації і т. ін.

У зарубіжній контрастивній лінгвістиці поки ще недостатня увага приділяється змістовній стороні тексту, відбору елементів і розпізнавальних рис дійсності (ситуації) при формуванні пропозиції. Ці та подібні їм питання порушуються лише в так званій порівняльній стилістиці і поки ще не набули широкого поширення, незважаючи на їх виняткову корисність у практичному плані і стимулюючу здатність у теоретичному.

Лише з урахуванням усіх цих (та інших подібних) факторів можна домогтися того, що контрастивна лінгвістика стане знаряддям формування у людини, що вивчає іншу мову, «почуття мови», дозволить виявити закономірності формування автентичного висловлювання відповідно окремому контексту і ситуації. Тенденції, що стосуються основних параметрів тексту, проявляються в текстах різного змісту і в мовних актах різноманітної інтенції. Їх систематичне вивчення дозволить, отже, виявити особливості формування мовних актів різного типу у різних мовах.

Отже, дослідження мовних одиниць в аспекті зіставлення їх структурно-системних і функціональних властивостей продовжує залишатися одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики. Теоретичні та практичні завдання порівняльного дослідження диктують необхідність подання мовних процесів у системній організації, так як мовна система характеризується складністю і динамічністю. Разом із тим, необхідна диференціація напрямків з позиції об'єкта і предмета дослідження. Що стосується відмінностей між контрастивним і порівняльним аспектами досліджень, то вони визначаються цілями, завданнями, які ставить дослідник: теоретичні та прикладні (у зіставній лінгвістиці), з метою системного опису властивостей мовних одиниць – теоретичні та лінгводидактичні (у контрастивній лінгвістиці), спрямовані на порівняння двох мовних систем і виявлення на цій основі специфічних рис, властивих кожній мовній системі, з тим, щоб удосконалювати процес навчання другої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика : [монография] / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1989. – 438 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.

4. Исенова Ф. К. Сопоставительное языкознание и контрастивная лингвистика в современной языковой парадигме / Ф. К. Исенова // Вестник КарГУ. Сер. филологическая. – Караганда : КарГУ, 2007. – № 1. – С. 71–77.
5. Касевич В. Б. Фонология в типологическом и сопоставительном изучении языков: Методы сопоставительного изучения языков / Касевич Вадим Борисович. – М. : Наука, 1981. – 94 с.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
7. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Валентина Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
9. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Александрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
10. Хельбиг Г. Языкознание – сопоставление – преподавание иностранных языков / Г. Хельбиг // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXV. – Контрастивная лингвистика. – С. 307–326.

© Євтушенко Н. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 14.04.2014 р.

ЄВТУШЕНКО Наталя Іванівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізького національного університету», м. Кривий Ріг.

Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, порівняльно-історичне мовознавство, контрастивна лінгвістика, лінгвокультурний підхід до вивчення мови, концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики.